

De Minister van Algemene Zaken, Integriteit, Overheidszorg, Innovatie en Energie, de Minister van Ruimtelijke Ontwikkeling, Infrastructuur en Milieu, de Minister van Justitie, Veiligheid en Integratie, de Minister van Sociale Zaken en Arbeid en de Minister van Financiën, Economische Zaken en Cultuur

Uw brief: -
Uw kenmerk: -
Datum: 24 juni 2020
Kenmerk: RvA 77-20

Onderwerp: Advies ex. artikel 17, onderdeel a, van de Landsverordening Raad van Advies (AB 1992 no. GT 3) inzake aanbevelingen ter verbetering van het ondernemingsklimaat en het creëren van een (duurzame) economische ontwikkeling

I. Inleiding

De COVID-19-situatie legt een enorme druk op de economische alsook sociaal-maatschappelijke situatie van Aruba. Ten einde zo snel mogelijk de economische bedrijvigheid op gang te brengen en daarmee de sociaal-maatschappelijke schade te beperken, heeft de regering de Herstel en Innovatie commissie ingesteld die onder meer belast is met het doen van aanbevelingen voor een nationaal economisch herstel en innovatie plan voor Aruba.¹ De Raad is eveneens van mening dat de economie zo spoedig mogelijk dient te worden hersteld. Daartoe dienen voortvarend de (noodzakelijke) stappen te worden genomen. Hierbij is het wel van belang - en tevens het opportune moment - om een stevige basis te leggen die de Arubaanse economie bestendiger maakt. De Raad merkt tevens op dat bij het concipiëren van het nationaal plan tot herstel en innovatie rekening dient te worden gehouden met (de ontwikkelingen op) het (mondiale) speelveld (c.q. krachtenveld)² waarin Aruba zich bevindt teneinde op strategische wijze een bestendige sociaal-economische richting te kunnen bepalen.

De Raad heeft onder andere in zijn eerdere adviezen vaker suggesties gedaan welke moeten leiden tot een veerkrachtig en duurzaam sociaal-economisch model. Dit van o.m. suggesties ter zake het verbeteren van het investerings- en ondernemingsklimaat en de overgang naar een meer klantgerichte overheidsorganisatie tot aan het verduurzamen van het sociaalezekerheidsstelsel. Ter ondersteuning bij het proces om tot een bestendig sociaal-economisch model te komen, heeft de Raad gemeend om zijn eerder gedane aanbevelingen op dit terrein op samenvattende wijze en in de vorm van

¹ Het betreft hier de ministeriële beschikking van de Minister van Algemene Zaken, Integriteit, Overheidszorg, Innovatie en Energie van 28 april 2020 (kenmerk: MAZ-262/20).

² De Raad verwijst hier naar de volgende elementaire en deels (autonome) factoren die drijvende krachten zijn op het speelveld: (1) de voor Aruba relevante geopolitieke ontwikkelingen, (2) de demografische ontwikkelingen (waaronder de vergrijzingsproblematiek), (3) de bestuurscapaciteit van Aruba, (4) de wereldwijde marktontwikkelingen (globalisering) en (5) de technologische ontwikkelingen. Het goed in kaart brengen van dit speelveld (c.q. krachtenveld) is essentieel (vergelijkbaar met de DESTEP-analyse dan wel SWOT-analyse).

een advies eigener beweging op grond van artikel 17, onderdeel a, van de Landsverordening Raad van Advies (AB 1992 no. GT 3) te presenteren. Deze aanbevelingen zijn in vijf separate thema-adviezen opgedeeld, welke opeenvolgend zullen worden aangeboden. Deze adviezen betreffen:

- 1) het belastingstelsel;
- 2) de gezondheidszorg;
- 3) het socialezekerheidsstelsel;
- 4) de overheidsorganisatie; en
- 5) het ondernemingsklimaat en de (duurzame) economische ontwikkelingen.

De aanbevelingen van de Raad zijn bewust opgedeeld naar thema c.q. onderwerp om zodoende inzicht te bieden in het desbetreffende onderwerp en de daar bestaande knelpunten alsook om het belang van deze zaken ten opzichte van (het bereiken van) een voortvarende economie en maatschappij duidelijk te maken. Hoewel voornamelijk de vijf bovengenoemde thema-adviezen zullen worden aangeboden, sluit de Raad het niet uit dat hij - wanneer daartoe aanleiding is - aanvullende thema-adviezen betreffende overige relevante aandachtsgebieden dan wel adviezen ter zake een verdere verdieping van eerdergenoemde thema's zal aanbieden. Het thans voorliggende thema-advies betreft het ondernemingsklimaat en het bevorderen van (duurzame) economische ontwikkelingen in Aruba. De Raad adviseert om de Herstel en Innovatie commissie en de specifieke werkgroep(en) die met dit onderwerp belast is of zijn - in het belang van hun werkzaamheden - te voorzien van een afschrift van het onderhavige advies.

II. Huidige situatie ondernemingsklimaat en de (duurzame) economische ontwikkelingen in Aruba

Wereldwijd zijn de sociaal-economische uitdagingen groot gelet op (i) de demografische verschuivingen (vergrijzing en migratie), (ii) globalisering en de geo-politieke ontwikkelingen (o.m. de recente protectionistische tendensen), (iii) klimaatverandering en (iv) de alsnog versnellende technologische ontwikkelingen. De huidige COVID-19 situatie doet er thans een schepje bovenop. Ook Aruba wordt geconfronteerd met deze uitdagingen en zal genoodzaakt zijn om zijn concurrentiepositie te versterken en de nodige (duurzame) economische activiteiten te ontplooiën om zich op sociaal-maatschappelijk en (financieel-)economisch front staande te houden. Hieronder wordt kort ingegaan op de economische uitdagingen voor Aruba en in hoeverre Aruba de gewenste randvoorwaarden biedt voor het ontplooiën en bevorderen van (de noodzakelijke) economische activiteiten (ondernemings- en investeringsklimaat).

Sociaal- en eco-economische ontwikkelingen: kansen en bedreigingen voor Aruba

Klimaatverandering en milieu

Al decennia is klimaatverandering een belangrijk thema. Het klimaat verandert doordat de temperatuur op aarde - als gevolg van steeds meer uitstoot van broeikasgassen zoals CO₂ - stijgt (*global warming*). Deze verandering vormt een ernstige bedreiging voor de ecosystemen. Noemenswaardige gevolgen van klimaatverandering die in deze eeuw worden verwacht, zijn: een stijging van de lucht- en zee-oppervlaktetemperatuur, stijging van de zeespiegel en de zuurtegraad van de oceaan, een toename van de frequentie en intensiteit van stormen en orkanen, algemene verdroging en een grotere algehele onvoorspelbaarheid van het weer.³ Bijkomende effecten hiervan zijn dat er een tekort aan drinkwater en water voor irrigatie ontstaat in gebieden waar het droger wordt alsook (wereldwijde) voedseltekorten door slechtere oogsten. Dit laatste zorgt uiteindelijk voor extra hoge kosten voor (invoer van) voedsel. Aruba (en de overige Caribische eilanden) zijn mede gelet op de geografische ligging en als *Small Island Development States (SIDS)*⁴ extra kwetsbaar voor de gevolgen van de opwarming. Opwarming zal niet te stoppen zijn, maar de stijging van de temperatuur kan geremd worden door het beperken van de uitstoot van CO₂. Van 2000 tot 2012 stond Aruba steevast in de top vijf van de landen die de hoogste uitstoot van CO₂ had per capita⁵; dit voornamelijk door de olieraffinaderij. Het verder investeren in de olie-industrie verdient uit dit oogpunt - los van de overige milieu- en gezondheidsrisico's en geo-politieke ontwikkelingen⁶ - derhalve een heroverweging. De trend en kansen zitten voornamelijk in economische activiteiten en consumentengedrag die de uitstoot van CO₂ zoveel mogelijk beperken (alternatieve energieopwekking en -verbruik) alsook de voornoemde risico's van de klimaatverandering (o.a. voedseltekort en de hoge kosten van invoer van voedsel) mitigeren.

De leefomgeving en de natuurlijke rijkdommen van elk land en diens inwoners zijn belangrijk; er dient hier prudent mee te worden omgegaan (lees: duurzaam te worden beheerd). Voor Aruba dat het toerisme als voornaamste economische pijler kent, zijn de natuurlijke rijkdommen voornamelijk vertaald in de stranden en overige natuurlijke

³ Ministerie van Economische Zaken (april 2013), Natuurbeleidsplan Caribisch Nederland: natuurbeleid voor Caribisch Nederland 2013 - 2017, p. 9.

⁴ Small Island Development States oftewel SIDS zijn volgens de Verenigde Naties: kleine eilandstaten die worstelen met duurzaamheidskwesties zoals: het hebben van (a) een kleine, maar (sterk) groeiende bevolking, (b) beperkte (natuurlijke) bronnen, (c) een afgelegen locatie, (d) het vatbaar zijn voor natuurrampen, (e) gevoelig voor externe (economische) schokken, (f) sterk afhankelijk van internationale handel en (g) het hebben van een kwetsbare omgeving. Voorts wordt de economische groei van deze SIDS over het algemeen beperkt door (i) hoge communicatie, energie en transportkosten, (ii) onregelmatige transport volumes, (iii) disproportioneel hoge kosten voor het ambtenarenapparaat en infrastructuur (als gevolg van de kleinschaligheid) en (iv) weinig tot geen mogelijkheid om schaalvoordelen te halen. Voor de SIDS kunnen de gevolgen van de opwarming een enorme uitdaging zijn, omdat zij de technologieën en het geld om zich aan de klimaatverandering aan te passen, niet hebben.

⁵ World Bank databank: CO₂ emissions (metric tons per capita).

⁶ Mede gezien de slechte vooruitzichten voor de olie-industrie in Venezuela en de sterke opkomst van schalieolie in de V.S. zal een heropening van de olieraffinaderij in Aruba, die ingericht is om de zware olie uit Venezuela te raffineren, niet waarschijnlijk zijn.

bezienswaardigheden. De economie van Aruba begint steeds meer karakteristieken van ‘overtourisme’ te vertonen wat op lange termijn tot hoge socio-ecologische kosten en derving van de opbrengsten uit toerisme kan leiden. De Centrale Bank van Aruba (CBA) waarschuwt onlangs voor de stijgende risico’s van ‘overtourisme’, welke geassocieerd worden met toenemende maatschappelijke kosten van lage arbeidskosten, lage productiviteit, verhoging van de inkomensongelijkheid, evenals een significant verlies aan de schaarse natuurlijke leefgebieden en milieuschade.⁷ Ook hier geldt dat de economische activiteiten duurzamer moeten worden teneinde Aruba voor toekomstige generaties sociaal-economisch levensvatbaar blijft.

Ontwikkelingen op financiële markten en de economische risico’s voor het Land

Aan de hoge schuldstand van Aruba kleven risico’s voor het Land, zoals het herfinancieringsrisico en het risico dat de kredietwaardigheid van het Land lager wordt ingeschat.⁸ Op basis van de recente ontwikkelingen op de internationale financiële markten, met name in de Verenigde Staten, kan verwacht worden dat de buitenlandse financieringsmogelijkheden voor Aruba beperkter zullen zijn. Het feit dat de financiële positie van Aruba verslechtert, maakt dat het investeringsklimaat onaantrekkelijker wordt en de (voor economische groei nodige) influx van (directe) buitenlandse investeringen (*FDI*) mogelijk achterblijft. De noodzaak voor een algehele herfinanciering van de bestaande schulden via Nederland tegen een voordelig rentetarief wordt gelet hierop wederom benadrukt.

Demografische ontwikkelingen

De vergrijzing heeft niet alleen effect op de overheidsfinanciën als het gaat om het verdampen van de reserves van de AOV/AWW-fondsen, maar heeft ook economische consequenties. De premieplichtige groep wordt immers - bij ongewijzigd beleid - naarmate de vergrijzing toeneemt naar verhouding kleiner, terwijl de lasten wel zullen toenemen (doordat er meer uitgekeerd zal moeten worden aan een grotere groep pensioentrekkers). Niet ondenkbaar is dat het bestedingsvermogen van toekomstige generaties hierdoor relatief kleiner wordt door de hogere sociale premies voor premieplichtigen. Bovendien betekent de vergrijzing ook dat het economisch productieve deel van de bevolking kleiner wordt.

In Aruba is voorts gebleken dat het deel van de bevolking dat lijdt aan chronische aandoeningen veroorzaakt door een ongezonde leefstijl toeneemt.⁹ Ook deze ontwikkeling heeft mogelijk nadelige gevolgen voor de economie welke zich vertaalt in relatief hogere arbeidsverzuim en verlaging van de arbeidsproductiviteit.

⁷ CBA (2020), Working paper ‘Whence the twain shall meet: Weathering overtourism and climate change in small island tourism economies’.

⁸ Fitch Ratings heeft Aruba recentelijk afgewaardeerd naar een ‘BB’ rating: <https://www.fitchratings.com/research/sovereigns/fitch-downgrades-aruba-ratings-to-bb-outlook-negative-08-04-2020>.

⁹ Zie ook het advies van de Raad van Advies ex artikel 17, onderdeel a, van de Landsverordening Raad van Advies (AB 1992 no. GT 3) inzake aanbevelingen ter verbetering van de gezondheidszorg, kenmerk RvA 60-20, dd. 20 mei 2020.

Digitalisering

Verdere digitalisering van de maatschappij gaat mondiaal in een versneld tempo door. Bedrijfseconomisch zijn er sterke voordelen te behalen met het digitaliseren van de bedrijfsactiviteiten: van het behalen van meer *cost efficiency* en hogere klanttevredenheid tot aan het aanboren van nieuwe marktsegmenten c.q. bereiken van potentiële nieuwe klanten. Door de COVID-19 situatie is de discussie rond de digitale economie toegenomen en is deze volgens experts even vitaal als de energievoorziening. Sterk gedigitaliseerde landen, zoals Nederland en Singapore, blijven economisch beter draaien dan achterblijvers.¹⁰ In dit opzicht dient Aruba - mede voor de versterking van de concurrentiepositie en het verhogen van de economische bedrijvigheid - daadkrachtig concrete stappen te zetten om de digitale economie te bevorderen.

Ondernemingsklimaat Aruba: knelpunten voor verdere (duurzame) economische groei

Er zijn hierboven diverse ontwikkelingen geïdentificeerd welke weliswaar bedreigingen vormen voor de sociaal-economische ontwikkeling van Aruba, maar tevens ook kansen bieden voor het verduurzamen en het verder ontwikkelen van de economie. De regering heeft in het beleidsplan 'Economic policy: A strong and resilient economy 2019-2022' aangegeven het investeringsklimaat te willen verbeteren en een innovatieve, competitieve en gediversifieerde economie te stimuleren. Veelbelovende sectoren die daarbij geïdentificeerd zijn, zijn het toerisme (specifieke niche producten), de kennis-economie, de primaire sector, transport, circulaire economie en de creatieve industrie. Tevens wordt aangegeven dat - in het kader van de economische diversificatie - zoveel mogelijk van de 'digitale' mogelijkheden gebruik dient te worden gemaakt.¹¹

Ondanks deze voornemens van regeringswege en de economische mogelijkheden c.q. kansen, zijn er vooralsnog drempels die het ondernemen (c.q. het grijpen van deze kansen) in Aruba niet volledig bevorderen. Uit onderzoek van de CBA naar het ondernemingsklimaat in Aruba bleek dat de meeste respondenten (i.c. leidinggevendenden van ondernemingen en entrepreneurs) o.m. aangaven dat:

- investeringen worden beperkt vanwege het hoge belastingniveau;
- de (service van de) overheid niet bijdraagt aan het creëren van een gunstig ondernemingsklimaat (i.c. *doing business in Aruba*);
- de douaneprocedures in Aruba (voor handel gerelateerde zaken) inefficiënt zijn;
- de huidige arbeidsmarkt en het onderwijs in Aruba niet geschikt zijn voor het ontwikkelen van een competitieve economie; en
- de toegang tot en het verkrijgen van kapitaal niet makkelijk is.¹²

¹⁰ De ontwrichting van de wereldeconomie in vijf trends (Mark Beunderman/Maarten Schinkle), Financieel Dagblad dd. 10 april 2020.

¹¹ Minister van Financiën, Economische Zaken en Cultuur, Economic Policy, A strong and resilient economy 2019-2022, p.8.

¹² CBA (2018), Isla Innovativo: State of innovation survey results.

Tijdens een in 2019 gehouden stakeholdermeeting van de CBA naar de 'Cost of Doing Business' in Aruba kwam voorts naar voren dat het zaken doen c.q. ondernemen in Aruba relatief duur is en dat het ernaar uit ziet dat het duurder zal worden. Voornamelijk de hoge arbeidskosten en arbeid gerelateerde inefficiënties c.q. beperkingen (i.c. het arbeidsrecht en de arbeidsmarkt in Aruba) maken het ondernemen in Aruba volgens de stakeholders duur.¹³ Uit de 'Corruption Survey 2018' van de CBA bleek hiernaast dat onder een significant deel van de respondenten de indruk bestaat dat vriendjespolitiek en corruptie de mededinging in Aruba verhinderen en corruptie onderdeel is van de ondernemingscultuur in Aruba¹⁴; een perceptie die het ondernemingsklimaat niet ten goede komt. Kortom: er dienen op verschillende fronten verbeteringen plaats te vinden om het ondernemingsklimaat aantrekkelijker te maken teneinde de bedrijvigheid te verhogen en meer (duurzame) economische activiteiten te ontplooien. Hierbij moeten ten aanzien van die door de overheid geïdentificeerde veelbelovende sectoren en economische activiteiten c.q. principes - zoals de circulaire economie, de kennis-economie en primaire sector - ook de nodige randvoorwaarden worden geschapen.

Tot slot, wordt opgemerkt dat de voornoemde knelpunten en (nieuwe) (duurzame) economische mogelijkheden al langer bekend zijn en eerder pogingen zijn gedaan om deze knelpunten aan te pakken, respectievelijk de economie duurzaam te diversifiëren, dan wel te doen groeien. Het verdient derhalve de aanbeveling om te analyseren waarom sommige knelpunten niet eerder zijn aangepakt, dan wel de ondernomen acties niet het gewenste resultaat hebben opgeleverd.

III. Aanbevelingen

Hieronder worden de aanbevelingen ter zake van het verbeteren van het ondernemingsklimaat en het bevorderen van (duurzame) economische ontwikkelingen in het kort en op hoofdlijnen herhaald. Gelet op de huidige omstandigheden en op grond van voortschrijdend inzicht, zijn in enkele gevallen de aanbevelingen aangepast of zijn er nieuwe aanbevelingen toegevoegd. Waar daarvan sprake is, wordt dit duidelijk aangegeven.

¹³ CBA (oktober 2019), Cost of Doing Business in Aruba, p. 29-30.

¹⁴ CBA (augustus 2019), Corruption Survey 2018, p. 4.

1) Het tot stand brengen van een integraal omgevingsbeleidⁱ

Toelichting: Zoals in de financieel-economische beleidsnota 2002-2005 'Vision, curashi y disciplina', al werd vermeld is het faciliteren van economische ontwikkeling en activiteiten in termen van ruimtelijk-economische spreiding en in termen van duurzaamheid tot het milieu van cruciaal belang.¹⁵ Met het oog op de zorg voor een goed geordende, duurzame en kwalitatief hoogwaardige fysieke leefomgeving voor Aruba dient een integraal omgevingsbeleid tot stand te worden gebracht. Op 17 juli 2019 is het Ruimtelijk Ontwikkelingsplan (ROP) vastgesteld, het proces om tot een Ruimtelijke Ontwikkelingsplan met Voorschriften (ROPV) te komen is nog gaande. Het ROP en het ROPV en de daarop gebaseerde voorschriften ten aanzien van bouwen, wonen en het milieubeheer dienen op elkaar te worden afgestemd. Dit geldt ook voor de ontwikkeling en implementatie van een adequaat, integraal en duurzaam afvalbeheer en - een uit oogpunt van het milieu en volksgezondheid - verantwoord en gecontroleerd afvalverwerkingssysteem. De Landsverordening volkshuisvesting, ruimtelijke ordening en milieubeheer in de openbare lichamen Bonaire, Sint-Eustatius en Saba (Wet volkshuisvesting, ruimtelijke ordening en milieubeheer BES) zou als voorbeeld kunnen fungeren. Een goed geordend en gebalanceerd geheel aan omgevingsvoorschriften dat geënt is op duurzaamheid waarborgt immers niet alleen een duurzame maatschappij, maar bevordert ook de sociaal-economische aantrekkelijkheid van Aruba (gunstig vestigingsklimaat: aantrekkelijk om er te wonen, werken en ondernemen). Overigens bestaat er ten aanzien van de verhuur voor korte termijn van woningen, appartementen dan wel kamers (i.c. de zogenaamde 'Airbnb'-activiteiten) een vergunningsplicht als logement of hotel. Het is echter niet duidelijk wat de mate van handhaving is van deze wettelijke plicht en binnen welke gebieden deze activiteiten zullen worden toegestaan. Dit zal ook in het integraal omgevingsbeleid dienen te worden opgenomen.

2) Handhaving omgevingsrechtelijke regelingenⁱⁱ

Toelichting: Ter bescherming van de inheemse flora en fauna, alsook de geologische, archeologische en historische kenmerken van de natuurgebieden hebben de betreffende autoriteiten alleen het in de Natuurbeschermingsverordening opgenomen strafrechtelijke handhavingsinstrumentarium tot hun beschikking. Meermaals is aangegeven dat dit repressieve handhavingsinstrumentarium niet toereikend wordt geacht om een daadwerkelijke bescherming te waarborgen. Derhalve is geadviseerd om in de Natuurbeschermingsverordening bestuurlijke herstel- en bestaande sancties, zoals een last onder dwangsom, bestuursdwang alsmede de bestuurlijke boete op te nemen.¹⁶ De Raad adviseert ook in de overige bestaande dan wel nog tot stand te brengen omgevingsrechtelijke regelingen (zoals de Landsverordening ruimtelijke ontwikkeling, het landsbesluit ROPV, een afvalstoffenverordening en de Bouw- en woningverordening) een bestuurlijk handhavingsinstrumentarium in te voeren dan wel dit verder uit te breiden. Een gunstig leef-, woon-, werk- en ondernemingsklimaat kan beter worden gewaarborgd, als de overheid door preventief te handelen overtredingen kan beëindigen en schade aan de omgeving kan voorkomen. Nadat noodzakelijke wettelijke randvoorwaarden zijn vervuld, zou daadwerkelijke uitvoering van de handhaving dienen plaats te vinden. Daartoe is het nodig dat toekomstige handhavers deugdelijk worden opgeleid en uitvoering van toezicht en handhaving hoog op de bestuurlijke agenda komt te staan.

¹⁵ Minister van Financiën en Economische Zaken (14 juni 2002), 'Vision, curashi y disciplina', p. 11.

¹⁶ Zie in dat kader bijvoorbeeld ook hoofdstuk 6, paragrafen 1 en 2 van de Wet grondslagen natuurbeheer- en bescherming BES, vindplaats: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0028434/2019-01-01>.

3) Introduceren/behouden fiscale stimuleringsmaatregelenⁱⁱⁱ

Toelichting: Uit de ontwerp-landsverordening houdende diverse wijzigingen in het kader van belastinghervorming bleek dat de regering voornemens is de bestaande IPC-regelingen af te schaffen, zonder dat daar compenserende maatregelen tegenover staan. Dit staat haaks op de in het beleidsplan 'Economic policy: A strong and resilient economy 2019-2022' vermelde visie en het beleid van de regering. Het zijn juist de activiteiten op het terrein van het (medisch) toerisme, de kenniseconomie, innovatie en duurzaamheid die volgens het beleidsplan gestimuleerd moeten worden, maar waarvan de huidige (fiscale) impulsen volledig zouden worden teruggedraaid. Dit terwijl er – in tegenstelling tot de aanbeveling in het rapport van het Internationaal Monetair Fonds (IMF) - geen andere (fiscaal) bevorderende regelingen worden geïntroduceerd.¹⁷ Tevens is het van belang om zekerheid te verschaffen aan investeerders dat stimuleringsmaatregelen voor een langere tijd (althans een gegarandeerde periode) van kracht zullen blijven en niet plotseling zonder goede overgangsregeling kunnen worden afgeschaft. Verder wordt voorgesteld een investeringsaftrek in te voeren voor her-, om- en bijscholing van personeel, bijvoorbeeld een aftrek op de loonsom. In dit kader kan de overheid ook overwegen een stimuleringspakket in te voeren voor de private sector om personeel uit de publieke sector over te nemen in plaats van een VUT regeling.

4) Introduceren belastende dan wel ontmoedigingsmaatregelen voor minder duurzame producten, diensten en industrieën

Nieuwe aanbeveling: Duurzame economische activiteiten moeten zoveel mogelijk gestimuleerd worden. In het kader van het bevorderen van een duurzame economie en milieubewust consumentengedrag geeft de Raad in overweging om tegelijkertijd niet duurzame activiteiten juist te demotiveren. Dit kan gedaan worden d.m.v. fiscale maatregelen en verbod regelingen. Ter illustratie kan gedacht worden aan voorstel van de Raad om de motorrijtuigenbelasting om te zetten in accijns op brandstof. Daarmee wordt op een eenvoudige wijze de CO₂-uitstoot duurder gemaakt en bevordert dat auto's die veel brandstof verbruiken worden vervangen door zuinigere c.q. elektrische vervoersmiddelen. Voorts zou een nader gespecificeerd invoerrechtensysteem op machines, productiemiddelen en auto's op basis van duurzaamheid (i.p.v. alleen de aankoopwaarde) een bijdrage kunnen leveren aan een 'groener' Aruba. Hier moet – in aanvulling op de gunstige invoertarieven voor elektrische en hybride transportmiddelen – gedacht worden aan o.m. een invoerrechtentarievenstructuur voor benzine/diesel transportmiddelen op basis van brandstofverbruik en/of CO₂-emissie: hoe vervuilerder, hoe hoger de invoerrechten. Hierbij kan tevens een verbod/restrictie (op de import van transportmiddelen) worden geïntroduceerd voor transportmiddelen die niet aan bepaalde emissiestandaarden voldoen.

5) Vereenvoudiging, verkorting vestigingsprocedure

Nieuwe aanbeveling: In diverse rapporten wordt aanbevolen de procedure voor het verkrijgen van een vestigingsvergunning - voor zover het al wenselijk is om deze voor alle sectoren te vereisen - te vereenvoudigen en te verkorten alsook duplicatie met de omgevingsvereisten te voorkomen.¹⁸ Daarnaast is er behoefte aan een meer gestroomlijnde informatievoorziening. Derhalve wordt aanbevolen een *one-stop shop* in te voeren, oftewel, één loket, waar alle informatie kan worden verkregen en de benodigde vergunningen kunnen worden aangevraagd. Als voorbeeld wordt naar het Curaçaose vergunningenloket verwezen.¹⁹ Tenslotte wordt nogmaals gewezen op het feit dat een verdere digitalisering van de overheidsactiviteiten de dienstverlening aan de burger en ondernemer ten goede komt (snellere en tot tevredenheid van burger leidende service en lagere administratieve lasten voor

¹⁷ IMF (oktober 2018), Technical Assistance Report 'Aruba: Toward a Sustainable Tax System', p. 8 en 51-52.

¹⁸ CBA (oktober 2019), Cost of Doing Business in Aruba, p. 38, Department of Economic Affairs, Commerce and Industry of Aruba, Entrepreneurs development policy for Aruba 2018-2021, p. 19 en 23, en IMF (2015) Country Report No. 15/116: Article IV consultation - Kingdom of the Netherlands - Aruba, p. 10.

¹⁹ Het Curaçaose Vergunningenloket fungeert als de "Frontoffice" van de overheid. De *one-window* dienstverlening van het Vergunningenloket, maakt het mogelijk dat overheidsproducten en - diensten centraal worden aangeboden. Hierbij staat het inspelen op de wensen - en eisen centraal, <https://loketdigital.gobiernu.cw/Loket/start>.

burgers en ondernemingen). Derhalve wordt hier wederom aanbevolen meer gebruik te maken van e-government richting burgers en ondernemingen en te onderzoeken of het vereisen van een bepaalde vergunning toegevoegde waarde heeft.²⁰

Een ander aandachtspunt in dit kader is een duidelijk vestigingsbeleid voor buitenlandse deskundigen die nodig zijn voor bepaalde activiteiten. Het is onmogelijk dat in Aruba er op elk gebied voldoende expertise aanwezig is en dit zal ook in de toekomst niet anders zijn. Enerzijds zal de toelatingsprocedure efficiënt moeten zijn voor de persoon in kwestie en anderzijds dient er een duidelijk beleid te zijn omtrent de regels voor gezinsleden. In dit kader wordt voorgesteld om een 'open door' beleid te voeren voor het aantrekken van buitenlandse deskundigen.

6) Regulering e-commerce^{iv}

Toelichting: Handel, financiële dienstverlening en andere commerciële activiteiten vinden steeds meer langs elektronische weg plaats (de zogenaamde e-commerce). Digitalisering van de economische activiteiten en het creëren van de infrastructuur hiervoor zijn nodig t.b.v. de versterking van de concurrentiepositie en economische groei. Er is hierdoor een sterke behoefte om in Aruba de e-commerce te reguleren en faciliteren. Het gaat specifiek om het wegnemen van onzekerheden aangaande de (veiligheid van) e-commerce, het elektronische verkeer te faciliteren en een aantal fundamentele waarden en normen in een elektronische omgeving te waarborgen. In 2017 heeft de regering beoogt dit deels te regelen via een 'interim-regeling'. In de toelichting op dat ontwerp gaf de regering aan dat e-commerce enerzijds in het Burgerlijk Wetboek (BW) en anderzijds in een landsverordening inzake elektronische communicatie (LEC) zou worden geregeld. Wijzigingen in het BW zijn nog niet ingevoerd en een ontwerp-LEC moet nog worden geconcipeerd. Aanbevolen wordt om dit alsnog spoedig door te zetten.

7) Flexibilisering arbeidsrecht^v

Toelichting: De bestaande arbeidswetgeving heeft aanzienlijke (nadelige) financiële gevolgen voor werkgevers. Werkgeversvereniging ATIA heeft al eerder zijn zorgen hieromtrent geuit en aangegeven dat de arbeidswetgeving heeft geleid tot een starre arbeidsmarkt.²¹ Voor het creëren van een gezonde basis voor economische groei, een verhoging van de (arbeids)productiviteit en de versterking van de concurrentiepositie is het nodig dat er een flexibeler arbeidsmarkt is, waarbij zowel in- als uittreden soepeler zou moeten verlopen. Thans is het zo dat het arbeidsrecht weinig ruimte biedt voor flexibele arbeidscontracten; werkgevers zijn door het arbeidsrechtelijke systeem vaak aangewezen op contracten voor onbepaalde tijd en zijn daardoor gebonden aan onnodige vaste personeelslasten. Een grotere arbeidsrechtelijke flexibiliteit (voornamelijk contractuele flexibiliteit) levert niet alleen kostenbesparing voor werkgevers op (c.q. lagere *costs of doing business* in Aruba), maar creëert ook een competitievere, flexibeler en kwalitatief hoogwaardige arbeidsmarkt welke nodig wordt geacht. Flexibeler contracten en het gegeven dat men minder vanzelfsprekend een contract voor onbepaalde tijd krijgt, moeten werknemers en werkzoekenden immers stimuleren om zichzelf continu te verbeteren, te specialiseren en te investeren in her-, om- en bijscholing ten einde een sterkere positie op de arbeidsmarkt te verkrijgen en te behouden. Ook het in veel gevallen niet kunnen beëindigen van arbeidsovereenkomsten met werknemers die de pensioengerechtigde leeftijd hebben bereikt kan onder omstandigheden bezwaarlijk zijn. Ter bescherming van de werknemer zou in het kader van de vergaande flexibilisering overwogen dienen te worden om een sociaal vangnet te creëren voor (tijdelijk) werkzoekenden (bijvoorbeeld o.m. in de vorm van een beperkte werkloosheidsuitkering in plaats van de cessantia).

²⁰ Zie ook het advies van de Raad ex artikel 17, onderdeel a, van de Landsverordening Raad van Advies (AB 1992 no. GT 3) inzake aanbevelingen ter verbetering van de overheidsorganisatie d.d. 10 juni 2020, kenmerk RvA 71-20.

²¹ Aruba Trade and Industry Association (oktober 2014), De nood aan een flexibele arbeidsmarkt, p. 3.

8) Moderniseren intellectueel eigendomsrecht

Nieuwe aanbeveling: Het economische beleid van de regering is mede gericht op innovatie en groene technologie. De Raad onderschrijft het belang van regulering op het gebied van intellectueel eigendomsrecht, waaronder het auteursrecht, octrooirecht, merkenrecht en bescherming van bedrijfsgeheimen.²² Het Arubaanse intellectuele eigendomsrecht is aan modernisering toe. Aanbevolen wordt hiermee een aanvang te maken.

9) Het bevorderen van een level playing field

Nieuwe aanbeveling: In de 'Entrepreneurs development policy for Aruba 2018-2021' staat dat door de aanwezigheid van bestaande monopolies en kartelvorming het midden- en kleinbedrijf (MKB) geconfronteerd wordt met in ieder geval de perceptie van het bestaan van een *unlevel playing field* leidend tot oneerlijke concurrentie.²³ Een ontwerp-mededingingsverordening om dit tegen te gaan werd in 2013 aan de Raad ter advies voorgelegd. Deze verordening is echter tot op heden niet tot stand gekomen. Daarnaast gaven *stakeholders* in het onderzoek van de CBA naar de *cost of doing business* in Aruba²⁴ aan bezorgd te zijn over het gebrek aan handhaving van regelgeving in het algemeen. De stakeholders waren van mening dat dit leidt tot oneerlijke concurrentie, doordat er een *unlevel playing field* ontstaat tussen bedrijven die zich wel aan de regels houden en bedrijven die het daar minder nauw mee nemen. Ook de perceptie van mededingingsbeperkende corruptie is een kwestie die aangepakt dient te worden. Tot slot, is ook de toegang tot financiering voor entrepreneurs en het MKB beperkt dan wel duur. De mogelijkheden voor (betaalbare) financiering voor deze groepen (m.n. die ondernemers in de door de overheid geïdentificeerde veelbelovende dan wel innovatieve sectoren) dient verbreed te worden door o.m. alternatieve financieringsbronnen mogelijk dan wel beschikbaar te maken. Hier moet gedacht worden investeringsfondsen, (overheids)garanties, *angel investors* en *venture capital*. Kortom: geadviseerd wordt deze kwesties te adresseren ter bevordering van een *level playing field* en het dientengevolge verbeteren van het ondernemingsklimaat. Verder wordt aanbevolen het mededingingsbeleid tot stand te brengen.

10) Aanpassen curriculum beroepsopleidingen aan de arbeidsmarkt(ontwikkelingen)

Nieuwe aanbeveling: Naast het hebben van een flexibele arbeidsmarkt is het voor de gewenste (duurzame) economische ontwikkeling even zo belangrijk dat op de lokale arbeidsmarkt de nodige capaciteit, expertise en competenties beschikbaar zijn. Randvoorwaarde voor innovatie en diversificatie van de economie is dat deze hiervoor nodige capaciteit, expertise en competenties aanwezig zijn op de arbeidsmarkt. De Sociaal Economische Raad (SER) gaf eerder aan dat voor deze ontwikkeling de capaciteit ontbreekt in Aruba en dat het onderwijs op deze behoefte c.q. ontwikkeling moet worden afgestemd.²⁵ Het IMF heeft ter zake eveneens eerder aangegeven dat 'gezien de natuurlijke ligging van Aruba, de ontwikkeling van een kapitaal- en technologie-intensieve sector van hernieuwbare energie de juiste lange termijn weg biedt voor economische diversificatie. Het tekort aan geschoolde arbeidskrachten vormt echter een uitdaging voor het welslagen van dit initiatief.'²⁶ Aanbevolen wordt het curriculum van de beroepsopleidingen af te stemmen op de nieuw te ontwikkelen sectoren (o.m. de primaire sector, de kenniseconomie (waaronder *sustainable energy solutions*) en de circulaire economie) en de behoefte op de arbeidsmarkt. Hierbij moet eveneens aandacht worden geschonken aan de ontwikkeling van de nodige *soft skills*.

²² Department of Economic Affairs, Commerce and Industry of Aruba, Entrepreneurs development policy for Aruba 2018-2021, p. 25.

²³ Department of Economic Affairs, Commerce and Industry of Aruba, Entrepreneurs development policy for Aruba 2018-2021, p. 19.

²⁴ CBA (oktober 2019), Cost of Doing Business in Aruba, p. 36.

²⁵ SER (2016), Advies - Productieverhoging als focus binnen het werkgelegenheidsbeleid, p. 19.

²⁶ IMF (2015), Country Report No. 15/116: Article IV consultation - Kingdom of the Netherlands - Aruba, p. 14.

Indien nadere informatie over deze aanbevelingen wenselijk is, kunnen de relevante adviezen van de Raad - welke in bijlage (bronnenlijst) zijn vermeld - geraadpleegd worden en is de Raad graag bereid een en ander mondeling toe te lichten.

De Secretaris,

De Voorzitter,

mr. A. Braamskamp

mr. F.M. d.l. S. Goedgefrag

cc: De Gouverneur van Aruba

ⁱ Zie adviezen RvA 110-17 en RvA 61-19 (bronnenlijst).

ⁱⁱ Zie adviezen RvA 55-17, RvA 110-17, RvA 124-18 en RvA 153-19 (bronnenlijst).

ⁱⁱⁱ Zie advies RvA 142-19 (bronnenlijst).

^{iv} Zie advies RvA 118-17 (bronnenlijst).

^v Zie advies RvA 85-12 (bronnenlijst).

Bijlage: Bronnenlijst

- Raad van Advies, advies inzake de ontwerp-landsverordening tot wijziging van het Burgerlijk Wetboek van Aruba (AB 1989 no. GT 100) (herziening arbeidsovereenkomstenrecht), (kenmerk: RvA 85-12) d.d. 29 augustus 2012.
- Raad van Advies, advies inzake de ontwerp-landsverordening tot wijziging van de Bouw- en woningverordening (AB 1999, no. GT 9), (kenmerk RvA 110-17) d.d. 27 september 2017.
- Raad van Advies, advies inzake het ontwerp-landsbesluit, houdende algemene maatregelen, ter uitvoering van de artikelen 4, eerste en tweede lid, en 26, eerste lid, van de Natuurbeschermingsverordening (AB 1995 no. 2) (Landsbesluit bescherming inheemse flora en fauna), kenmerk RvA 55-17) d.d. 12 april 2017.
- Raad van Advies, advies inzake de ontwerp-landsverordening houdende regels inzake overeenkomsten te sluiten langs elektronische weg (Landsverordening overeenkomsten langs elektronische weg), (kenmerk: RvA 118-17) d.d. 27 september 2017.
- Raad van Advies, advies inzake het ontwerp-landsbesluit, houdende algemene maatregelen, houdende instelling van het Parke Marino Aruba (Landsbesluit Parke Marino Aruba), (kenmerk: RvA 124-18) d.d. 22 augustus 2018.
- Raad van Advies, advies inzake de ontwerp-Landsverordening houdende wijziging van de Landsverordening instelling Servicio di Limpiesa di Aruba (AB 2005 no. 5) en de Landsverordening bijzondere belasting verblijf in timeshareresorts, logementen, en hotels (AB 2013 no. 43) (regeling exclusief recht en bestemmingsheffing Serlimar voor het beheer van afval), (kenmerk: RvA 61-19) d.d. 3 juli 2019
- Raad van Advies, advies inzake de ontwerp-landsverordening houdende wijziging van de Landsverordening belasting over bedrijfsomzetten en additionele voorzieningen PPS-projecten (AB 2006 no. 83), de Landsverordening bestemmingsheffing AZV (AB 2014 no. 59), de Landsverordening winstbelasting (AB 1988 no. GT 47), de Landsverordening dividendbelasting (AB 2002 no. 123), de Landsverordening inkomstenbelasting (AB 1991 no. GT 51), de Algemene landsverordening belastingen (AB 2004 no. 10), de Petroleumverordening zeegebied Aruba (AB 1987 no. 89), de Landsverordening deviezenprovisie (AB 1990 no. GT 5), de Landsverordening toeristenheffing (AB 1989 no. GT 40), de Zegelverordening (AB 1988 no. GT 1), de Landsverordening internationale bijstandsverlening belastingen (AB 2017 no. 74), de Landsverordening van 8 december 2015 tot vastlegging van begunstigend beleid en invoering van voldoening winstbelasting op aangifte (AB 2015 no. 60), de Invoeringsverordening Landsverordening dividendbelasting en imputatiebetaling (AB 2002 no. 124) en de

- Landsverordening algemeen pensioen (AB 2011 no. 85) (diverse wijzigingen in het kader van belastinghervorming), (kenmerk 142-19) d.d. 30 januari 2020.
- Raad van Advies, advies inzake het ontwerp-landsbesluit, houdende algemene maatregelen, ter uitvoering van artikel 10 van de Natuurbeschermingsverordening (AB 1995 no. 2) tot aanwijzing van een natuurreserveaat, (kenmerk: RvA 153-19) d.d. 24 januari 2020.